

СТАН ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У МАСОВІЙ ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ

А *Висвітлена актуальна проблема про формування громадянської компетентності старшокласників у масовій практиці навчання. Подана характеристика сформованості громадянської компетентності серед старшокласників.*

Ключові слова: громадянська компетентність, масова практика навчання.

Ольга Кучер. Состояние проблемы формирования гражданской компетентности старшеклассников в массовой практике обучения.

А *Освещена актуальная проблема формирования гражданской компетентности старшеклассников в массовой практике обучения. Дана характеристика сформированности гражданской компетентности среди старшеклассников.*

Ключевые слова: гражданская компетентность, массовая практика обучения.

Olga Kucher. State of the problem of the civic competence development while instructing the senior school students.

S *Paper deals with the actual problem of senior pupils' civic competence development, gives characteristic of this condition among the high school students.*

Key words: civic competence, mass training practice.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими завданнями. Протягом останнього десятиліття проведено чимало наукових досліджень, у тому числі моніторингових, зі стану готовності молоді до активної участі у житті демократичного суспільства та рівня її демократичної культури. Результати досліджень свідчать про доволі низький стан із наведеного, що є певною суспільною загрозою для майбутньої України [2; 4]. Молоді громадяни, зокрема старшокласники, мають учитися бути вільними, незалежними та творчими; мають критично мислити, знати свої права і обов'язки, вміти працювати в колективі та багато іншого, що б у подальшому поліпшувало умови розвитку громадянського суспільства в країні. Узагальнено йдеться про завдання формувати громадянську компетентність учнів. Потреба в цьому визнається суспільством і державою [1]. Головним доказом із цього є існування в Україні специфікованої галузі суспільствознавчого напряму сучасної педагогіки – громадянської освіти, національну модель якої почали створювати у 90-х роках із залученням світового досвіду [3; 8; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Розглянемо коротко систематизований науковий потенціал, накопичений вітчизняними та зарубіжними вченими в дослідженні тем з проблеми формування громадянської компетентності та викладання громадянської освіти у другій половині ХХ – початку ХХІ століть. До основних тем відносимо:

1) **ідентифікацію громадянської компетентності в контексті компетентнісної парадигми в освіті** (Н. Бібік, Л. Боголюбов, Т. Волобуєва, Т. Воронова, І. Єрмаков, І. Зимня, М. Зуєва, Н. Калініна, С. Клепко, В. Краєвський, О. Лебедева, М. Лук'янова, М. Нікандрова, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, Р. Рогожнікова, Л. Со-

хань, О. Сухомлинська, І. Тараненко, А. Хуторський, С. Шишов, Е. Ямбург та ін.);

2) **сутність поняття громадянської компетентності та шляхи її формування в учнів** (Р. Даль, В. Зікратова, Х. Мюнклер, О. Пометун, Е. Слабунова, Т. Ремех, Т. Смагіна та ін.);

3) **ключові категорії громадянської освіти, пов'язані зі змістом та структурою громадянської компетентності:** громадянська свідомість (М. Боришевський, О. Красовська, Т. Яблонська та ін.), громадянські якості (М. Рудь та ін.), громадянські цінності (Л. Крицька, Л. Корінна та ін.), громадянська культура (Н. Дерев'янка, В. Іванчук та ін.), громадянськість (Г. Гревцева, М. Задеріхіна, Л. Корінна, Н. Косарева, Л. Крицька, Ю. Олексін, В. Поплюжний, О. Сухомлинська та ін.);

4) **ефективні засоби формування громадянської компетентності** (Р. Арцишевський, П. Вербицька, Г. Єгоров, Л. Каліновська, Т. Ладиченко А. Нікітін, В. Оржеховський, О. Пометун, С. Позняк, М. Рагозін, С. Рябов, І. Тараненко, К. Чорна, В. Маленков та ін.);

Ті та інші напрацювання – вагомий науковий потенціал. Але, на наш погляд, недостатньо досліджена проблема використання варіативних суспільствознавчих предметів як засобу формування громадянської компетентності старшокласників.

Метою даного дослідження є аналіз поняття «громадянська компетентність», характеристика реального стану сформованості громадянської компетентності старшокласників і доведення ефективності викладання варіативних суспільствознавчих предметів задля вирішення завдання поліпшити цей стан.

Виклад змісту публікації. Перш за все, зауважимо, що існують певні витоки формування громадянської компетентності: *історичні* – ви-

никнення інститутів держави та громадянства та пошук суспільством засобів задоволення потреби в доцільному, гармонійному їх співіснуванні та взаємодії; *психологічні* – процес усвідомлення особистістю себе як суб'єкта державотворення та самоідентифікації як громадянина – носія прав, свобод та обов'язків; *педагогічні* – наукові доробки від античних філософів до сучасних фахових дослідників з формування громадянсько-назавчих здібностей: від знань, якостей, цінностей і т. п. до громадянської компетентності.

Далі зосередимось на дефініції «громадянська компетентність». Аналіз наукової літератури свідчить, що вона не є однозначною в сучасній педагогічній науці. Сама назва має певні інтерпретації, окрім «громадянської компетентності»: «компетенції громадянськості», «ключові компетентності громадянської освіти» тощо. Щодо сутності, низка дослідників ототожнює поняття «громадянська компетентність» і «громадянськість». Більшість дослідників розглядає громадянську компетентність як соціально-політичне явище, складене з правового, політичного і суспільного компонентів [4; 6; 7].

Пропоноване нами визначення даного поняття є узагальненням низки поширених концепцій з цього питання та має практичну спрямованість щодо застосування: *«Громадянська компетентність – здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої громадянські права, обов'язки, свободи і підтримувати реалізацію прав, обов'язків і свобод інших людей із метою розвитку громадянського суспільства та правової держави»*.

З точки зору систематизації поняття громадянської компетентності ми виокремили у науковій літературі такі два аспекти:

1) Громадянська компетентність як інтегрована в ключові компетентності. Серед них: *уміння вчитися, здоров'язбережувальна, загальнокультурна (комунікативна), соціально-трудова та інформаційна компетентності*. Такий перелік у цілому відображає головні сфери гармонійного існування та розвитку людини. У цьому контексті доцільним є інтерпретувати місце і роль громадянської компетентності як складову частину соціально-трудової компетентності.

2) Громадянська компетентність як одна з ключових компетентностей, основний очікуваний результат громадянської освіти.

Аналіз педагогічної літератури і практики формування громадянської компетентності дозволяє стверджувати, що такий аспект сутності громадянської компетентності є найпоширенішим у світовій практиці.

Інше важливе питання для громадянської освіти є критерії оцінювання рівня сформованості громадянської компетентності. Кількісними показниками таких критеріїв виступають обсяг і достовірність засвоєних знань. Якісними показниками є системність, узагальненість та усвідомленість знань, які не підлягають прямому виміру, про прояв яких можна судити в повній мірі лише через певний час у громадянських діях і вчинках, вони мають прояв у громадянській позиції, від-

чутті внутрішньої свободи, громадянській гідності особистості [7].

Означені критерії були покладені нами в основу вибіркового діагностичного опитування зі сформованості громадянської компетентності старшокласників. Завданням опитування визначили виявлення: 1) ефективних чинників формування громадянської компетентності старшокласників; 2) загального й особливого в процесі формування громадянської компетентності старшокласників при різних умовах навчання.

Для проведення дослідження нами розроблені анкети. В анкетуванні брали участь учителі суспільствознавчих предметів та учні старших класів. Опитування проводилось у низці шкіл м. Севастополя і інших міст України (Сімферополь, Херсон, Кременець Тернопільської області, Харків, Полтава, Дніпродзержинськ і Марганець Дніпропетровської області тощо). Саме широкий географічний спектр анкетування (південь, захід і схід) дав широкі репрезентативні можливості дослідження загального й особливого в процесі формування громадянської компетентності старшокласників у різних регіонах України.

У Севастополі в анкетуванні були задіяні 264 учня та 27 учителів. З інших регіонів України 722 учня та 213 учителів. Усього: 986 учнів і 240 учителів.

Загальні примітки до аналізу анкет є наступні:

– надані показники досліджень не є абсолютними як частина від 100 %, оскільки у низці питань (напівзакритих) в анкетах передбачається можливість вибору декількох відповідей та узагальнення їх для полегшення сприйняття. В статті представлена частина анкет – до 10%;

– група вчителів і учнів, що анкетувалася, майже однорідна. Більшість – із загальноосвітніх шкіл. Лише 30 % учителів і учнів зі шкіл нового типу. У середньому 15 % – із сільської місцевості, 85 % – з міської;

– середня розбіжність показників між даними анкетування старшокласників і вчителів у регіонах України 3–5 %, що свідчить про спільність умов для формування громадянської компетентності.

Аналіз анкетування учнів пройшло у 70% шкіл пройшло за двома групами учнів – ЕГ (експериментальній – суспільно-гуманітарного напрямку навчання) і КГ (контрольній – класи інших напрямків навчання).

1) Інтерес випускників шкіл до політики можна визначити як середній – 56 %: постійно стежать за подіями політичного життя в Україні – 25 %, мають стійкі політичні переконання, є прибічниками певної політичної партії або блоку – 21 %. Учні ЕГ відзначили в анкетах значно більше, ніж учні КГ, участь в обговоренні подій суспільно-політичного і культурного життя країни, демонстрували прагнення критично аналізувати інформацію.

2) Головними характеристиками демократії школярі вважають дотримання прав і свобод людини – 56 %, проведення чесних виборів – 52 %, економічний добробут – 47 %, політиками своїх вибіркового обіцянок – 36 %, незалежність судової системи і панування закону – 27%. Рівень

демократії, на думку школярів залежить від: центральної влади – 78 %, політичних лідерів – 67 %, політичних партій – 45 % і самих громадян – 53 %. Значно меншу відповідальність за рівень демократії в країні школярі покладають на місцеві органи влади – 29 %, громадські організації – 27 %, засоби масової інформації – 26 %.

3) Ознаками допропорядного громадянина старшокласники вважають повагу до прав інших – 87 %, законслухняність – 74 %, пошану до державних символів – 71 %, готовність у разі потреби захищати свою країну – 63 %, знання історії своєї країни – 48 %, допомога іншим – 53 %, участь у виборах – 43 %. Значно менше тих, хто вважає дуже важливим для громадянина повагу до представників влади – 21 %, участь у діяльності органів самоврядування – 18 %, проведення суспільних акцій – 23 %, приналежність до певної політичної партії – 9 %.

4) Більшість старшокласників ЕГ вважають дуже корисними для себе такі варіативні предмети, які б надавали їм як загальні, так і специфічні (правові, економічні тощо) знання та навички – 76%.

5) Головними суб'єктами, які повинні займатися громадянською освітою і вихованням школярів вважають сім'ю – 82 %, школу – 71 %.

Аналіз анкетування вчителів:

1) Більшість учителів – до 70% викладають лише предмети інваріативної частини навчального плану суспільно-гуманітарного напрямку. Варіативні предмети: «Громадянська освіта» – 5%, «Ми – громадяни України» – 2%, факультативи чи спецкурси з історії держави і права, прав людини, основ толерантної поведінки, історії Голокосту, критичного мислення, політології, етики та інших, у т. ч. авторські курси – 5%.

2) Думка про найефективнішу модель викладання громадянської освіти розподілилися так: за окремий предмет – 40%, інтегровано з іншими суспільно-гуманітарними курсами (література, географія тощо) – до 30 %; повинно бути інтегровано в усі предмети, що вивчаються в школі, – до 20 %; у формі позакласних, факультативних занять – до 10%.

3) Частина вчителів – 7% вважають, що громадянська освіта має бути обов'язковим предметом лише в класах суспільно-гуманітарного напрямку навчання; 35 % – необхідно вивчати в класах усіх напрямів навчання; решта респондентів – не визначилися.

4) Відповіді на питання: «Чи є формування громадянської компетентності очікуваним результатом суспільно-гуманітарних дисциплін у загальноосвітній школі?» розподілилися наступним чином: «так» – 82 %, «ні» – 2 %, не визначилися – 16 %.

5) Про чинники формування громадянської компетентності: повинно формувати суспільство через інститут сім'ї – 40 %; можливо сформувати лише через співпрацю з місцевою громадою – 50 %; можливо досягти лише в школі – 30 %.

6) Основні проблеми викладання громадянської освіти: важко визначитися зі змістом теорії, ме-

тодиною викладання – до 15 %; недостатньо підручників, методичних посібників – до 70 %, недостатня кількість годин, слабка мотивація учнів тощо. – до 40 %.

7) 56 % учасників моніторингу рахують, що необхідне в педагогічних ВНЗ готувати викладачів громадянської освіти окремо, 26 % – не має потреби в цьому, 19 % – не визначилися.

8) 53 % учасників моніторингу рахують, що у них досить знань для формування громадянської компетентності, недостатньо – 20 %, не визначилися – 27 %.

9) Зацікавлені в спеціальній підготовці (перепідготовці) задля формування громадянської компетентності учнів – 70 % опитаних учителів, не зацікавлені – 13 %, не визначилися – 17 %.

Треба зазначити, що це є констатувальний етап дослідження на основі проведеного анкетування, на якому учні експериментальних класів відзначили в анкетах більшу, ніж учні контрольних класів участь в обговоренні подій суспільно-політичного і культурного життя країни, демонстрували прагнення критично аналізувати суспільно-політичну інформацію. Різниця у показниках у середньому від 3 до 5%.

Висновки дослідження. Стан сформованості громадянської компетентності старшокласників не є високим, не може задовольняти потребам ні суспільства, ні держави. Вищий рівень громадянсько-назавчих знань і вмінь учнів суспільно-гуманітарного напрямку, де викладаються й варіативні профільні предмети, свідчить про необхідність поширити такий досвід на навчання учнів інших напрямів.

Перспективи подальших розвідок висвітленої проблеми. Варто відмітити такі: створення нових варіативних суспільствознавчих предметів як із узагальненого (методичного), так і спеціального (філософського, політологічного, етичного тощо) змісту для учнів усіх напрямів навчання; розроблення додаткових методичних матеріалів до викладання варіативних предметів суспільствознавчого змісту для вчителів; подальше дослідження з доведення про ключовий характер громадянської компетентності.

Література

1. Бібік Н.М. Проблема профільного навчання в педагогічній теорії і практиці [Текст] // 36. наук. праць за матеріалами методолог. семінару АПН України. – К. : Пед. преса, 2006. – С. 23–29.
2. Громадянська компетентність учнівської молоді: шляхи розвитку: навч.-метод. посібник для пед. працівників [Текст] / Уклад. : А.О. Данильєв, Л.І. Дух, В.Г. Зарицька, Л.І. Ломакіна, О.М. Онаць, І.М. Рибак, В.К. Терещенко. – Луганськ : СПД Резніков В.С., 2011. – 152 с.
3. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя [Текст]. – К., Вид-во ЕТНА-1, 2008. – 194 с.
4. Ладиченко Т.В. Методика формування громадянської компетентності школярів засобами курсу «Громадянська освіта (основи демократії)» // Розвиток демократії та демократична освіта : збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції 28–30 вересня 2006 [Текст]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 445–448.
5. Навчальні програми курсів за вибором суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання [Текст]. – Історія і суспільствознавство в школах України № 8(8). – 2011. – С. 15–19.
6. Подлесная Ю.Е. Гражданская компетентность в современном обществе: политологические аспекты формирования и развития [Текст] : автореф. дисс. на стиск. учен. степ. канд. полит. наук: 23.00.02 / Юлия Евгеньевна Подлесная. – Москва, 2006. – 22 с.
7. Пометун О.І. Теоретичні засади формування громадянської компетентності учнівської молоді [Текст] // Управління школою. – 2005. – №8. – С. 5–9.
8. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Кабінет Міністрів [Текст] / Постанова від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Урядовий кур'єр. – 2012. – №5. – С. 1–2.
9. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні (січень 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/public-discussions/2249/>